

Јелена Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

О МЕЋУИСКАЗНОЈ КОНВЕРГЕНЦИЈИ И ХОМОГЕНИЗАЦИЈИ ГОВОРА СА СИНТАКСИЧКОГ И ВЕРБАТОЛОШКОГ ГЛЕДИШТА

На граници структурне и комуникативне синтаксе стоји читав низ питања о природи и функцији језичких структура које, с једне стране, представљају комуникативно индивидуализоване формације, а с друге стране, текстовне интегративе – тј. минималне јединице изградње текстовне структуре. Са тог аспекта ми ћемо у раду пред читаоцем (ослањајући се на *Српску синтаксу* – Симић/Јовановић 2002), на неколиким примерима размотрити неке односе међу самосталним исказима у говорном низу, онима који се ни по чему не могу сматрати спојеним или интегрисаним у јединствену форму. Узгред: под конвергенцијом у овом раду подразумевамо приближавање јединица на семантичкој равни, што се може обележити конструктивном узајамношћу и изговорним обједињавањем, али не мора увек.

Кључне речи: текст, исказ, атракција, хомогенизација

1. Опште напомене

1. Текст или дискурс (први је код нас схваћен само као писмени еквивалент другог) може се у најпростијој дефиницији објаснити као скуп тематски повезаних исказних јединица, на једној страни, и пишчевом намером – комуникацијском интенцијом, на другој. То укупно значи – смислом. Смисаона повезаност међу исказним формама у тексту у начелу не мора бити ничим обележена. Довољна је контактна позиција да покаже блискост међу њима. Али 'блискост' може значити разноврсне односе. Говорићемо, дакле, о начелима успостављања везе међу исказима и о контакту међу исказима, о спојевима исказних јединица, и хомогенизационим процесима међу њима, мада ће се у анализи примера показати да постоје могућности повезивања

* jelenajo@bitsyu.net

и неконтактних, тј. исказа растављених трећим. Боље је стога расправљати о интерсентенцијалној кохезији текста, али нам ваља пазити и на терминолошку традицију како се не би изгубила веза са научноистраживачким наслеђем. Ако за исказне форме узмемо и термин 'реченица', онда је, пазећи на различита значења термина 'реченица', све ово могуће слободно назвати и 'међуреченичном хомогенизацијом'.

а) Разгледаћемо најпре следећа два одломка, а затим ћемо покушати да проширимо и продубимо широм анализом грађе:

- Са чистог, блиставог неба просипа се жива, треперава, весела свјетлост.
- Мирише дријеговац, то рано, дријеговно, планинско цвијеће. По влажним пропланцима зелени се задовољни, кочоперасту кукуријек, а са сувих присојних камењара, између спржене, труле бујади почињу се плавити миришљаве љубичице.
- Птице слађано и складно цвркућу, и прхћући у њежном раздраганом узбуђењу, прелијећу с гране на грану. Кроз чађаве комјенове тихано шуми дим, и весело, лагано се повија кроз танки, бледуњава свијетли прољетни ваздух, губећи се у тужној, леденој модрини јелове шуме, што се поносито надвија над селом ПК Ј 35.
- Тако је сада живот на капији био још живљи и шаренији.
- Сада се по вас дан и још у неко доба ноћи смењивао на капији сав тај многобројни шарени свет, наши и страни, млади и стари. Сви су они били забављени сами собом и закупљени само мислима, ђеифовима или страстима које су их довеле на капију. Зато и нису обраћали пажњу на пролазнике који су, вођени другим мислима и својим бригама, прелазили мост оборене главе или одсутна погледа, не гледајући ни лево ни десно и не обазирјући се на оне који седе на капији.
- Међу такве пролазнике свакако је спадао и газда Милан Гласинчанин са Околишта. Висок, мршав, блед и погнут човек. Цело му тело изгледа прозрачно и без тежине, а на оловним стопалима. Стога се у ходу клати и повија као рипида у дечјим рукама. Коса и бркови седи као у старца. Такав, он сада пролази овуда кораком месечара ИА Ћупр 165.

- (а) Први одломак уобличен је просто. Тематске целине постављене су једна поред друге, по реду који би се могао свести на врсте описаних факата. Прво је пажња усмерена на светлост, и на небеске висине (*Са чистог, блиставог неба...*), па на тло и биљни свет на њему (*Мирише дријеговац...*). Затим се писац окреће животињском свету (*Птице слађано и складно цвркућу...*), па се овлаш дотиче људског станишта, да би се у истом циклусу идеације поново виноу у небеско плаветнило. У тексту нема никаквих назнака таквог кретања идеја: факта чине прост, али лепо сређен скуп којем одговара серија исказних форми код којих међуодноси остају необележени. Све је ослоњено на при-

родне односе, и поређано по аналогiji са њима. Рекло би се по овоме да је идеална дефиниција структуре језичког дискурса она Јакобсонова (1966), изгледа позајмљена од Витгенштајна (1978): језички дискурс јесте слика света о којем извештава.

- (б) У другом одломку прилике су сасвим друкчије. Првим исказом аутор обухвата тематски круг о којем извештава као целину, повезујући га такође са претходно испречаним (*Тако је сада живот на капији...*). Из општег тематског комплекса затим се издваја најближи, помоћу којег се општи исказ развија. Поновљеним 'сада' наглашена је веза двеју описних целина, двају параграфа. Трећи параграф се наставља развојем тематског комплекса у низ који тежи појединачном и конкретном елементу теме. Видљиво је настојање аутора да свуда успостави везу међу мислима, а тој вези потчињава односе међу чињеницама, као и међу описним целинама. Поменувши у првом исказу многобројни свет, он други започиње управо обухватајући то мноштво општом заменицом 'сви', да би затим нагласио кретање у маси, у којој се почињу разазнавати пролазници од оних који ту седе. У трећем пасусу разлика између та два елемента прераста у општу супротстављеност свега свему, и у супротстављеност једног из масе издвојеног лика свима осталим. Факта се приказују као у себи затворени скупови особина, стриктно разграничени међусобно. Такође и поменути лик је насликан комбиновањем начела идентитета и супротстављања. Сам он је целовито представљен, а супротстављен околини. Опис се завршава исказом који личи на закључну мисао неког научног разматрања, или на епилог поетске приче: – *Такав, он сада пролази овуда кораком месечара.* – Овоме реду излагања одговара управо друга Витгенштајнова опаска: да језик преодева мисао, а да одећа у томе не одговара сасвим ономе што прекрива.
- (в) Два су закључка која следе из наше анализе. Прво, текст може по својим особинама бити двојак: или тежити простој репродукцији природних односа међу тематским целинама, или пак интегрисати те односе у ауторове погледе, који ће се пројектовати на опис као аутономни систем факата, скуп интерпретативних појмова, и додатно тумачење реда ствари. Први тип јесте чисто дескриптиван, а други има интерпретативни карактер: емпиријске чињенице укључује у токове аналитичких и синтетичких покрета мисли, воље и емоционалних стања. Друго, текст по саставу може бити такође двојак. Или садржати номинацијске јединице дискретно уобличене, или пак поред њих и ознаке међуодноса међу јединицама описа. Први тип текста може се назвати неинтегративним, изолативним или аналитичким; а други – *mutatis mutandis* – интегративним или синтетичким, сада наравно у конструктивном смислу.

2. Прва дистинкција тиче се самих семантичких маса, њихове рашчлањености и слојевитости, те дистрибуције слојева и чланова. Друга је лингвистичка у ужем смислу јер обухвата језичке јединице, њихову дистрибуцију и хијерархију. Зато је у раду посвећеном језичкој структури текста оправдано бавити се превасходно другим скупом факата, а први узимати у обзир уколико је од значаја за језички ниво истраживања. Покушаћемо, према томе, у првом реду да разложимо и објаснимо појам интегративности текста, или хомогенизације, како смо већ раније ту појаву назвали – и да са тога становишта претресемо грађу. Дистинкција дескриптивност *versus* интерпретативност у први план испливава у текстовима неинтегративног карактера, па ће се тамо и помињати, док ће у интегративном типу бити употребљена за објашњење функција интегратора.

Али наше се анализе неће кретати на нивоу текста и дискурса као целине, већ на нивоу исказних форми. Стога нам ваља истаћи још једну дистинкцију, и учинити још једно разграничење: између два аспекта анализе. Први је аспект макроаналитички, и тиче се интерсентенцијалних релација и појава. Други је микроаналитички и ограничава се на интрасентенцијални ниво. Ми ћемо, у вези с тим, у првом реду пратити исказне форме од оног момента кад бивају захваћене хомогенизацијским процесима и обухваћене изговорним луком јединственог исказа – када изгубе неке атрибуте сентенци, и постану сентентноидима. Од тренутка, дакле, кад добију карактер и статус сентентоида – па даље. Оно што томе претходи занимаће нас само узгред, и само као припремна фактографска маса за главни део истраживања.

2. Исказ у парентези

1. Проблем уметнутих конструкција није само лингвистички, већ и стилски. Ми ћемо на овом месту размотрити само неке његове лингвистичке аспекте¹, нарочито оне који су од значаја за разумевање важнијих интегративних процеса у дискурсу и тексту. Уметнуте целине могу бити врло различитог обима. Ми ћемо се бавити само онима које су уклопиве у јединствен исказ. По правилу су то опет појединачне исказне форме. Интерпункцијска питања мало ће нас занимати, а рећи ћемо само толико да се уметнута форма од осталих елемената исказа одваја заградом, цртом, или каткада запетом. Остало се може наћи у *Правописном приручнику* (Симић 1998).

2. Почећемо од релативно најпростијих примера:

– Помогао бих му, *бог зна и моја напавена душа*, и друкчије, кад бих могао и знао ПК Ј 21; – Није имао какве земље да зирати и обрађује, а није имао кога ни да чува (*Милокрвна је Луце била већ умрла*) ПК Ј 40; – Занста је Јуре уредно и по закону вршио своју службу. Кад би затекао марву у зијану, истјерао би је мирно, без галаме (*Кондија је викао да се чуло у десето село, јер је увијек био бунован*), а чобанина би мало покарао ПК Ј 41; – У почетку

¹ О нормативном аспекту парентезе, посебно колико се тиче интерпункције, исп.: Симић 1998. – О стилским проблемима уметнутих и сличних елемената исп.: Симић 2001.

је све добро кренуло, пронађена је млада, удовица под самом планином (*Нек само није с Козина! – тјешио се дјед*), али онда настадоше муке с нашим новим попом Бћ КДН 13; – ...а Сава се на то само зеричак погне напријед, још једном невољко упиљи шта је то међу дједовим прстима (*нешто канда јесте!*), посегне руком за чашом и уздише Бћ КДН 107; – Окупљени око њега лепећемо онда и ми, врпољимо се и очекујемо – *ха, сад ће нешто бити!* – али све се завршава напречац, неочекивано и просто Бћ КДН 148; – Кад би стриц отишао да донесе пржине, воде или креча (*њима је увијек нешто недостајало!*), ми бисмо се све троје упетљали у зидање Бћ КДН 149; – Чуо си већ, она моја врагуља, унука, родила синчића – *омакло се цурици!* – па знаш већ како је Бћ КДН 161.

(а) У првом примеру обрт из народскога репертоара друштвено прихваћених формула којима се оверава истинитост израза: – *бог зна и моја напаћена душа* – цео је уметнут међу делове приповедног дискурса: – *Помогао бих му и друкчије, кад бих могао и знао*. Он са исказном формом у коју је уметнут нема ни тематских ни структурних ни лексичких додира, али је интенционално истосмислен с њом.

(б) Други и трећи пример слично су организовани као први: – *Кад би затекао марву у зијану, истјерао би је мирно, без галаме (Кондија је викао да се чуло у десето село, јер је увијек био бунован); – ...пронађена је млада, удовица под самом планином (Нек само није с Козина! – тјешио се дјед)*. – Ни овде садржај парентезе ни по обличком ни по лексичком ни тематском садржају није у вези са оквирном конструкцијом, али је смисаоно с њом усаглашен.

(в) У четвртном примеру: – *...није имао кога ни да чува (Милокрвна је Луце била већ умрла)* – уметнута исказна форма тематски је у вези са оквирним исказом (смрт Луцина, његове супруге, јесте узрок и објашњење чињенице што Јуре нема шта чувати), али облички је и лексички изолована. Такође и у последња два примера из ове групе.

(г) У петом: – *...невољко упиљи (да види) шта је то међу дједовим прстима (нешто канда јесте!)* – речи 'шта' и 'нешто' генетички су и семантички довољно блиске да бисмо смели посумњати у њихову везну улогу. Тематска блискост обе целине – уметнуте и оквирне – тиме је потврђена и подвучена: сасвим је јасно да нешто из парентетичке структуре упућује на исти факат као и шта из оне у коју је уведена.

3. Са гледишта које управо описујемо – лексичкога – много су убедљивији примери:

– Сад суд, *веле*, почиње постављати кнезове, и кроз који дан одузеће жандари кнезовски мур од кнеза и предати Јури Пилиграпу (*Притискао мур на некакву молбеницу, шта ли? – говорило се по селу*) ПК Ј 93; – Узели смо (*ко да не узме кад ти се изненада понуди тако нешто!*), али се ниједно од нас није одлучило да је стави у уста (бомбону) Бћ КДН 93; – На ту седницу долазили су сви министри, али право гласа имали су само они од њих који су били узети из реда саветника (*министар који је премапотписао указ о чијој се законитости расправљало, није имао право гласа*) СЈ Обр 236; – По службеним саопштењима, изабрано је у Народну скупштину 84 споразумних радикала, 26 споразумних напредњака, 14 самосталних радикала и 6 либерала Авакумовић-Рибарчеве групе (*од Андоновићевих либерала није прошао ниједан*) СЈ Обр 227–228; – Заведен је лекарски преглед стоке ради одлучивања болесне стоке од здраве (*предлог да се установи и преглед земаљских производа – жита, сувих шљива итд. – није усвојен*) СЈ Обр 244; – Закључен је и зајам ради исплате летећег дуга, чију тачну цифру ни министарство финансија није

знало, али за који се обично узимало да износи између тридесет и четрдесет милиона (*последња цифра на којој се министарство финансија зауставило, била је 36.748.055*) СЈ Обр 248. – Ми смо давали у залогу незаложене вишкове монополских прихода, и уз то незаложен део железничких прихода (*због тога се на железничку имовину стављала хипотека за рачун поверилаца*) СЈ Обр 249; – У последњем буџету режима од 11 октобра, расходи су терали преко 76.000.000 (*пored тога било је и неколико милиона ванбуџетских расхода*) СЈ Обр 261.

(а) У првом од њих: – ...*кроз који дан одузеће жандари кнезовски мур од кнеза и предати Јури Пилиграпу (Притискао мур на некакву молбеницу, шта ли? – говорило се по селу)*, – везна је реч 'мур', која се појављује и у уметнутом и у оквирном делу. Јединство текста као целине много је чвршће него код примера претходне групе.

(б) У другом: – *Узели смо (ко да не узме кад ти се изненада понуди тако нешто!)* – поновљена лексема у сенци је демонстративне секвенце 'тако нешто', која упућује на шири контекст (стриц Ницо донео је бомбона), али ипак одржава посредничку везу између уметнуте и оквирне конструкције.

(в) У трећем примеру везну улогу има реч 'министар' (подржана демонстративом 'они', који има анафоричку функцију): – *На ту седницу долазили су сви министри, али право гласа имали су само о н и од њих који су били узети из реда саветника (министар који је премапотписао указ о чијој се законитости расправљало, није имао право гласа)*.

Сем репетитивних, и у овим конструкцијама срећу се супститутивне секвенце. Под 'супститутивношћу' схватамо, наиме, случајеве када једној именици нпр. као називу за одређени садржај уместо поновљеног егземплара када се циклус дискурзије поново врати том садржају – наступи нека друга лексема, као апонирана именска реч или заменица и сл.

1) Најчистији је случај прономиналне супституције, која је истовремено и показатељ структурне хијерархије у парентетичкој конструкцији. Размотрићемо примере да бисмо се у то уверили:

– Како је то могуће? – чуди се Ч е х, иако је то потврђивала и година рођења у пасошу (*а он је вјеровао документу изнад свега!*) Бћ КДН 11; – Те исте године у лето, кад се поче писати десетина (*нигде је још није било!*), постави десетар Јуру за свог вијећника ПК Ј 39;

– Продуживши пут само са једним својим б р о д о м (*други се вратио у Холандску*), стигао је почетком августа на Нову земљу МП Пол 23.

У оквирном делу првог примера јавља се реч 'Чех', која је, да би обележила исти садржај, у уметнутом тексту замењена личном заменицом 'он'. Анафоричност прономиналних речи јесте први и основни разлог због којег заменица долази после именице. Ипак је карактеристично да је прономинална лексема употребљена и у парентези, што ову поставља и у хијерархијски однос са оквирним делом конструкције – као секундарну појаву.

Идентични су односи у другом примеру: у оквирном делу употребљена је именица 'десетина', а на њеном месту у парентези стоји одговарајућа заменичка енклитика у генитиву 'је'.

2) У следећим примерима односи су врло интересантни: парентеза садржи двоструке показатеље одговарајућег садржаја – демонстративну заменицу и апонирану именичку реч:

Зато се у песми о Авдагиној Фати (о *таквим изузетним створењима песме никну однекуд саме!*) певало... ИА Ћупр 116; – Последњи четвртак у августу месецу (*то је био тај суђени дан*) дошли су Хамзићи на коњма по девојку ИА Ћупр 123; – Од руке до руке колале су слике и карикатуре како бољшевици (*а то су, каже, ти исти социјалисти!*) с ножем у зубима, изукрштани реденицима, газе тешким чизмама по гомили лешева БЋ КДН 69.

Обрт 'таква (изузетна) створења' из парентезе у првом примеру односи се (уз проширење које захтева компарација) на исти садржај на који и 'Авдагина Фата' у оквирној конструкцији. Потреба за демонстративом поред апоизиције јасно карактерише парентетичку номинацију као секундарну, дакле потчињену оквирној.

Слични су односи и у друга два примера: речи 'четвртак', одн. 'бољшевици', из оквирног дела сваког примера, праћене су спрегом 'то... тај (суђени) дан', или 'то... ти (исти) социјалисти', у парентези.

3) Специфичне су прилике у примерима који следе:

– Наместо старинских дућана са дрвеним ћепенцима саграђени су нови, тврдо зидаани, са крововима покривеним црепом или лимом и са металним вратима (*Као жртва тих мера требало је да буде порушен и Алихоџин дућан, али се хоџа одлучно одупирао, парничко и на све могуће начине извлачио, док није успео да његов дућан остане какав је и на месту на ком је*) ИА Ћупр 159; – Ваше оштре шиљате бодље, то су следећене сузе, – *добро ја то знам!* – а њихова зелена боја, то је чежња за вјечито зеленим прољећем ПК Ј 36; – Виле се, наравно, нису спустиле на стрица (*гдје би то о дјед могао!*), али су и један и други сматрали да је већ пао пресудан ударац БЋ КДН 128; – Кад се видјело да неће добити камења за читаву конобу (*то је мајсторе обавијестио неки случајни намјерник из села, касно би се они тога сјетили!*), стрицу паде на ум да насред наше њиве зване Паланчиште, има нека гомила камења БЋ КДН 149–150;

– Грађанске школе, које су од првог дана биле непопуларне, укинуте су такође, и наместо њих заведене продужне или више основне школе са два разреда, у којима се учило исто што и у основним школама (*према приликама и потребама учила се осим тога још и пољопривреда*) СЈ Обр 239; – Ми смо довели у залогу незаложене вишкове монополских прихода, и уз то незаложени део железничких прихода (*због тога се на железничку имовину стављала хипотека за рачун поверилаца*) СЈ Обр 249; – У последњем буџету режима од 11 октобра, расходи су терали преко 76.000.000 (*пored тога било је и неколико милиона ванбуџетских расхода*) СЈ Обр 261;

– Изненађен сам сазнањем да је Рушче дијете (*на да, зато оно и плаче*) и никако не могу да схватим откуд и оно међу толиким Русима БЋ КДН 30.

(а) Оквирни назив и не постоји. Уметнута заменичка реч понавља, сажимајући га – садржај глаголске речи у предикату, или читавог оквирног исказа. Тако се у првом примеру заменица 'то' односи на 'неспуштање вила', тј. на садржај оквирне исказне форме; парентетичко 'то' из другог примера открива садржај предикатског глагола у сопственом исказу, а упућује и на 'недостатак камења' у оквирној исказној форми. Итд.

(б) За нијансу друкчије ствари стоје у примерима друге групе. Обрт 'осим тога' не понавља просто садржај дела оквирног исказа (*у којима се учило исто што и у основним школама*) – сажимајући га, наравно, – него га

додатно приказује у посебном светлу, као значајнији, одн. централни у односу на уметнути као перифернији. Такви су односи и у последњем примеру те групе. У другом од њих парентетичко 'због тога' има двојаку функцију: сем што понавља садржај оквирне конструкције, оно садржај уметнуте конструкције изјашњава и као последицу онога што се исказује у оквирном исказу.

Теоријски је врло битан последњи податак: супституентски прономен преузима нову улогу – улогу везног елемента који посредује између уметнуте и оквирне конструкције у функцији специјалних конектора. Ово је свакако виши ступањ приближавања двају исказа, и хомогенизованости глобалне структуре.

(в) Последњи пример интересантан је по томе што су у њему комбинована оба описана начина: 'оно' из парентезе понавља садржај речи 'дијете', док се 'зато' односи на сазнање да 'је Рушче дијете', дакле на садржај субјекатско-предикатског комплекса из оквирне конструкције. Боље рећи, приказује субјекатско-предикатски садржај 'оно плаче' из сопственог исказа као последицу одговарајућег оквирног садржаја.

4) У примерима као:

– И на хиљаде онаких будала као што је онај Осман Караманлија не могу ту ништа помоћи ни променити (*Тако се још увек препире хоца у себи*) ИА Ћупр 139; – Учитељи нису више примали плату из окружног, него из сталног државног приреза (*примање плате постало је стога сигурније и уредније*) СЈ Обр 239; – Према томе, дало би се претпоставити да је Драга, убрзо после лажне трудноће, – *отприлике онда када се и у публици стало о томе говорити* – покренула питање о престолонаследству свога брата СЈ Обр 225,

– заменичка реч из уметнутог дела конструкције – 'тако', 'стога', 'онда' и сл. – функционално је и семантички осиромашена и сведена углавном на улогу конектора. У првом од тих примера 'тако' поређењем упућује на идентитет начина реализације садржаја уметнутог дела са оквирним, потчињавајући парентезу оквиру и приказујући је као прост квалификатор, као опис тога начина. То је, наравно, само семантичко, тј. смисаоно потчињавање, које нема већих реперкусија на синтаксичке односе. У другом примеру је по истом поступку оквир приказан као узрочник дешавања описаних парентезом, а парентеза као последица. У последњем је истакнута истовременост реализације једнога и другог садржаја, с тим што се оквирни приказује као главни догађај, а уметнути садржај као упућивање на време, и временски квалификатор.

5) Следе специфични случајеви обележени неким периферним својствима:

– Окружен стално свачијом бригом и потребом./ не мислећи никад на себе, он је, *бар му се тако чинило*./ провео цео век здрав, срећан и имућан ИА Ћупр 145; – Приватни живот грађана заштићен је од злоупотреба штампе (*нарочито се имало у виду уцењивање*) тачним дефинисањем увреде или клевете и забраном доказивања чињеница из породичног живота СЈ Обр 231; – Оћута мало дјед тако стојећи изнад запослена стрица (*ипак, Америка није шала*), па истом забринуту кашљуцну БЋ КДН 9;

– Тек у зло доба сјетише се ко то зобље толике булије и појоше да је туже стрицу Ници (*нек заповједи оној својој да се окани беспослица*), али се младожења тако разгорица на тужиоце како се нико надао није БЋ КДН 6.

Обрт 'бар му се тако чинило', из првог примера, сем што заменичким прилогом 'тако' на већ показани начин упућује на садржај оквирне конструкције, садржи и реч 'бар', која релативизује односе стављајући под сумњу исправност саме супституције. У другом примеру реч 'нарочито', напротив, истиче значај тога поступка; као што 'ипак' у последњем случају имплицитно скреће пажњу на сметње, али релативизујући их истиче вредност супституције.

Последњи пример је врло специфичан и теоријски врло важан: 'нек заповједи...' описује садржај предикатске формације из оквирног исказа 'да је туже', и тако отвара односе на овој релацији који су нам познати из описа дијалошких конструкција. Овде, наравно, није успостављен потпуни однос уводнице и реплике, јер парентеза не доноси речи 'тужитеља' како их је он изговорио, а како је то уобичајено у конструкцијама директног говора, већ њихов 'индиректни' опис.

Врло је значајно откриће да у сфери простијих облика хомогенизације, где искази остварују просторни контакт без даљих интегративних појава – ипак налазимо клице за такве појаве. У следећем поглављу покушаћемо да на грађи пратимо развој тих кретања од нижих ка вишим фазама. Значајно је и то да су између форми уоквирених парентезом и оквирних углавном утврђени слични семантички односи као иначе између чланова већ обрађених секвенци са исказним формама у међусобном контакту. У следећем поглављу покушаћемо да пратимо даља интегративна кретања, тј. процесе у међусобном приближавању контактних исказних форми по фазама – од нижих ка вишим.

3. Интегративни спојеви (1): општа начела међуисказне конекције

0. Листа међуисказних интегративних структура, тј. оних код којих је кохезија међу контактним исказним формама остварена лингвистичким средствима, далеко је дужа, а разноврсност класа далеко већа – него неинтегративних. Наравно, интегративност овде треба схватити као стање у којем је међу различитим исказним формама успостављена извесна веза, а не у смислу да је један и стварно интегрисан у други. Лингвистичка средства помоћу којих се то постиже – разноврсна су бар у оној мери у којој су разноврсни конексија и конектори код лексичких фразних структура (Јовановић Симић и Симић 2015). У овом поглављу најпре ћемо говорити о општим начелима интерсентенцијалне специјалне кохезије, а затим о конексији и тзв. анафорским конекторима.

1. Најпростији пут зближавања међу исказним формама свакако су лексичка понављања – реч из претходеће формације преноси се у следећу, и снагом формалне и семантичке асоцијације смисаоно обједињује узастопне, па каткада и неузастопне јединице.

а) Прво ћемо навести случајеве простог понављања, лексичке репетиције:

– То се исто дешавало *ноћу*. *Ноћу*, кад би под изговором да треба да посвршава још неке послове остајала сама, *ноћу* се пред њом отварао свет, богат, пун светлости и промена, непрегледан ИА Ћупр 120; – Село се побуни с неправда које је *Јуре* учинио. Тужбе учесташе, те се *Јуре* мораде драговољно одрећи царске службе ПК Ј 40;

– Зар је *он* моја прилика? *Он*, стара зловна пакосна кљусина! ПК Ј 54; – Ако је ико убацио у социјалистичку, то си *ти*, Ницо. *Ти* си дошао да гласаш пјан-пјанцит БЋ КДН 69; – Један тренутак – па се *све* обли у бјеличастој свјетлости. *Све* расте, прелива се ПК Ј 15;

– А шта *каже* гаталинка? – *Каже* да ће ноћас пасти киша. – И шта *још*? – И *још*. – *Још* вели нешто лијепо БЋ КДН 2–3.

Простим понављањем, као што је већ раније истицано, сматрамо појаву исте речи без посебног осврта на позицију, и без намерне или ненамерне варијације поновљених форми. У нашим примерима – што није обавезно за целу грађу – остварена је обличка једнакост међу поновљеним примерцима где год је облик био релевантан, тј. где су употребљене флексијске речи: *ноћу* – *ноћу*; *Јуре* – *Јуре*; *ти* – *ти*; *све* – *све*; *каже* – *каже*.

б) Посебан случај структурно релевантног понављања представљају примери са намерном позиционом изједначеношћу примерака:

– Побије ли се *гдје* ко, *Јуре* је први на лицу мјеста. Украде ли се *гдје* што, *Јуре* лети и јавља жандарима. Отме ли се *гдје* цура кога било закона, – *Јуре* тражи и налази отимаче ПК Ј 38; – *Све* удара на влагу помијешану са лаким, освјежавним мирисом. *Све* ћути, ништа се не креће. *Све* стоји усправ, тихо, побожно ПК Ј 31;

– Сарафов, озлоглашен са својих убиства у Румунији, *долази* код нас кришом и под лажним именом. Радев *долази* јавно СЈ Обр 254; – *Сјутра* је Преображење, а уједно и царски дан. *Сјутра* ће се код кнежеве куће огледати Јаблан и Рудоња ПК Ј 14; – *Како* је *све то* преливено нечим тајанственим! *Како то све* боно дира и прија уздрхталој души ПК Ј 57;

– *Те дај* утјечи мало граха, *те дај* укувај на копрен погачицу... *Те дај* пристави мало чорбе ПК Ј 40.

У трочланим конструкцијама првог и другог примера остварен је градацијски успон, чиме је потврђен појачајни учинак позиционо уређених репетитивних структура.

в) У последњем примеру из претходне тачке трочлана поновљена конструкција доживела је извесну измену у реду јединица. Имамо још један случај са сличним односима:

– Две ствари у уставу привлачиле су пажњу и давале повода препиркама. *Једна* је била женско наследство, *друга* установа сената. Ни *једна* ни *друга* ствар није била популарна СЈ Обр 218.

Укрштеним понављањима створена је мрежа асоцијативних путева којом су три исказа чврсто повезана у конструктивну целину. Слично је и у следећем примеру, који истовремено најављује и границе у оквиру којих је понављање оправдано, структурно продуктивно и стилски благотворно, а преко којих даље није:

– *Ја сам срећна, много, премного срећна!* – непрестано се умиљава и улагује. – *Ја сам несрећан, много, премного несрећан.* – Она се учини као да то не чу, па настави још

живље: – Је л да смо ми срећни, много, премного срећни? – Јест, ми смо несрећни, много, премного несрећни ПК Ј 48–49.

Претерано, више ритуализовано него слободно понављање истих јединица води сигурно у једноличност и монотонију. Зато, ако је тонска линија ових дијалогских реплика и ауторских упадица врло разуђена, конструкција као целина оставља утисак монотоније.

г) Други случајеви варијативне репетиције нису увек успешни структурни интегратори:

– Дирек *за тај фењер* прикован је за ону храстову греду која је остала у зиду од некадашњег чардака. *Тај фењер* на капији имао је да издржи дугу борбу са мераклијским навикама оних који воле да у мраку певају, пуше и разговарају ИА Ћупр 162;

– Троје *сирочади*, све једно другом до ува – додаје неко, а ја сам се досјетио да се то мисли још и на мога брата и сестру. *Сирочад!* Не знам тачно шта му то значи... БЋ КДН 41–42; – Истини за вољу, сваки човјек, Србин, био он из Босне или Лике, дубоко у срцу завјетно је био везан још уз *једну другу владу*, много ближу својој души. Била је то она *староставна српска влада* још од Косова, она Цар-Лазарева БЋ КДН 35; – *Римљани* су историја, а нијесу политика! Нек поп гледа свој епитрахил, а мене и *Римљане* нек остави на миру БЋ КДН 155;

– Девојке су *певале*. *Певала* је и она ИА Ћупр 120; – „*Изгинућемо сви!*” „*Да изгинемо!*” шта вреди сва та хука, кад ево, дође овако време да човек пропадне тако да не може ни *да изгине* ИА Ћупр 139; – Заступао је *кнеза* и *гдје треба* и *гдје не треба*. Више је ишао на уред него *кнез* ПКЈ 38; – Изнад нас се стаде *магла* комешати и све силније *шуми-ти*. *Шуми магла*. Вјетар, све оштрији ПК Ј 56.

У првом примеру 'тај фењер' варира позиционо, а задржава формални идентитет. У првом остварењу има позицију адвербијала, и према томе вредност акузатива (са предлогом *за*), а у другом је номинатив у функцији субјекта.

Доказ колики је учинак оваквог понављања пружа први пример из последње групе, где у потоњем исказу упркос поновљеном предикату 'певала је' нагласак лежи на субјекту 'она'.

д) Наводимо још неке случајеве:

– *Она не долази као непријатељ* да отме земљу силом. *Она долази као пријатељ* да учини крај нередима ИА Ћупр 138; – *Шта је теби?* *Јеси ли ти* оно малоприје пјевала? ПК Ј 53.

Има се утисак да су то више случајна него регуларна понављања, а учинак им је већином неосетан, и сем тематског повезивања – немају већег значаја.

ђ) Врло је интересантан тип кружног понављања, у којем учествује више исказа и у њима више лексема:

– *Швабе* који улазе *боје* се заседе. *Турци се боје Шваба*, Срби *Шваба* и *Турака*. *Јевреји се боје свега и свакога* ИА Ћупр 141.

Глагол 'бојати се' одржава континуитет излагања, а остале лексеме својом неуједначеном узајамношћу стварају осећај 'усклађене' варијације. Карјњи исказ обједињује цео низ својом свеобухватношћу, и претвара га у узлазну градицију.

е) Посебно место заузима понављање при којем је остварена лексичка варијација:

– У прво време видела се само *војска*. Као вода из земље извирали су *војници* из сваког угла, из сваког жбуна ИА Ћупр 154; – Иако је у то вријеме у Аустро-Угарској заиста било лако добити пасош за Америку, ипак је ту било разних препрека, особито због *војске*. Онај ко је био *војни* обвезник имао је приличних тешкоћа БЋ КДН 10; – Чак и кад би сјела *да коме пише*, она је сваки час бацала перо, поскакивала, цичала и смијала се као да поново оживљава све оно *о чему пише*. Најзад је *писмо* остајало или незавршено или сасвим кусо БЋ КДН 134; – Врачарин рецепт не поможе *стричевој* тајној болзи. Учини само толико да *стриц* Ницо за добрих мјесец дана омрзну сваку ракију БЋ КДН 143; – *Ти се, синко, ништа не бој. Твој* бак је стари мејданџија ПК Ј 16.

Пароними случајно дистрибуирани у тексту скоро да не успостављају узајамну везу, нити било какву асоцијативност, и као да немају никаквог учинка у зближавању исказних форми. Понегде, као у претпоследњем случају, *стричев* – *стриц*, сусрет паронима омета склад дискурзије и могао би бити избегнут заменом именице заменицом: *стричев* – *он* (в. даље, т. 3).

2. Уместо понављања исте јединице, које – рекосмо – може водити у једноликост, значи и у монотонију, тј. стилску атрофију исказа, аутори прибегавају, како смо видели, варијацији. Посебан вид варијације јесте замена јединице њеним синонимом, боље хомосигнификативом – синонимска супституција:

– *Преклињао је* кнеза да му испуни жељу. И старији су људи *молили* кнеза ПК Ј 14; – Већ сјутрадан, *побједник и побијеђени* нађоше се заједно на орању... *Стриц* је држао ручице плуг, а *отац*, инвалид, гонио је коње БЋ КДН 26; – *Куме Ницо*, како ћеш то урадити, ако за бога знаш? Ајме, *кукавче*, кад за то сазна стари Раде, ишћераће те из куће БЋ КДН 70.

Уместо да двапут употреби исту глаголску реч да би означио молбени захтев, аутор у првом примеру применио је спрегу блискозначница 'преклињати' – 'молити'. Тиме не само да је успео изрећи исто да не употреби исту реч на премалом одстојању, него је успео градуирати израз, јер је преклињање далеко интензивнији начин молбеног обраћања него мољење само. Алудирајући на препирке двојице младих људи који су у рату учествовали на различитим странама, па један стигао кући као победник, а други као губитник, аутор их у почетном исказу другог примера у шали тако и назива. А у другом примеру употребљава друкчије, посебне називе, и тако постиже успелу варијацију у понављању садржаја, називајући га из различитих угла.

Препознајемо већ помињано начело супститутивности као основу повезивања исказа. И апозиције као услова за остварење супституције.

Проста лексичка супституција, међутим, као да значи избегавање понављања, и отварања асоцијативних путева међу исказним формама.

3. Много чешћи и лингвистички обичнији начин супститутивног понављања садржаја у низу узастопних исказа, који обавља своју функцију успостављања асоцијативних веза и зближавања исказних форми, иако без готово икаквог стилског учинка при томе, јесте онај који се обавља

употребом заменица, заснован је на тзв. анафоричкој функцији заменичких речи. Прономиналној супституцији не постављају се никакви структурни услови, тако да се спреге тих речи са онима које замењују – могу наћи у разноврсним положајима.

а) Именица у номинативу и у положају субјекта, као супститут, спрегнута је са личној заменицом у истој позицији, као супституентом, ако то захтевају структурне прилике у сваком исказу посебно:

– У ствари *та хроника* није била ни опширна ни опасна. За пет-шест година, откад је мудерис води, *она* је испунила свега четири странице једне мале свеске ИА Ћупр 146; – Такав је човек био *Шемсибег Бранковић из Црнче*, један од највиђенијих и најугледнијих бегова у касабџи. *Он* је имао шест синова ИА Ћупр 157; – Ма кад би ти само знао шта је *пилигран*! Ти би прије кабулио умријети нег да ти се *он* попне на леђа ПК Ј 41; – Тако неку сличну подвалу извео је и *Благоје Беслаћ*. *Он* је просто-напросто извадио пасош на име стриц-Нициног прадеда БЋ КДН 10; – Ни *стриц* се није помјерао с мјеста. Побједнички великодушан, *он* је чврсто стајао на мало размакнутим ногама и самозадовољно се истезао увис БЋ КДН 36; – *Стриц Ницо* као да га и не чује. Некуд сав занесен, *он* стоји над кравом као да у себи чита молитву БЋ КДН 125; – Образујући своју засебну странку самосталних радикала – *млади* нису истицали никаква нова начела. *Они* су се држали радикалног програма СЈ Обр 217; – *Нова политика* коју је почео македонски комитет под вођством Сарафовљевим, не одликује се само употребом злочиначких средстава. *Она* има још једну одлику... СЈ Обр 254;

– Остали су само *одреди жандармерије*. *Они* су узимали станове и спремали се за сталан боравак ИА Ћупр 155.

У првом наведеном примеру *хроника* из полазног исказа јавља се у потоњем још два пута – као предмет мудерисовог књижевног посла (*откад је мудерис води*), и као предмет ауторове оцјене (*она је испунила свега четири странице*). Оба потоња пута идентификована је заменицом – у истакнутом последњем случају њеним номинативом у служби субјекта реченице. Очито се овде ради о замени номиналне речи, односно дискриминатора, како се тај тип речи може назвати према Белићевој дефиницији², заменичком речју као идентификатором истог садржаја. Лично име 'Шемсибег Бранковић', у другом примеру, има свог прономиналног заменика у речи 'он'. Реч 'пилигран' (параграф) из полазног исказа у трећем примеру замењена је у потоњем са 'он'. Исто тако и 'Благоје Беслаћ' у следећем, или 'стриц' у четвртном итд.

Помена је вредан лексички састав супститутивних и супституисаних јединица. У нашим примерима супституент је искључиво лична заменица. Рекло би се да ће супститути бити лична имена, или у најбољу руку још и опште именице које се на разноврсне начине тичу људских бића. Међутим, том типу супституције подложне су именице најразноврснијег значења, тако да се може рећи – уопште посматрано – да су њоме обухваћене све именичке речи. Све именичке речи под одређеним условима замениливе су личним заменицама.

Зачудо, ма да бисмо очекивали другу констелацију односа, у следећем примеру супститут се односи на ректум:

²Праве именице по Белићу (1999: 43) „обележавају збир особина једног јединственог предмета”.

– Подаље иза официра наилазила је чета *нешадије*, *јегера* у зеленим униформама са перјем на кожном чеку и белим каишима преко груди. *Они* су затварали видик и изгледали као шума у покрету ИА Ћупр 149.

Заменица 'они' односи се на 'јегере', иако би као шума требало да изгледа целина, чета, а не појединци који је чине. Но то су све питања прецизности описа, а не начина супституисања назива заменичким идентификаторима. Кохезиона улога супституције остаје на снази.

б) У последњем наведеном примеру рекли смо да је супституисан ректум, дакле именска реч у зависном падежу, а супституент је у номинативу и у служби субјекта. Синтаксичка асиметрија не омета комуникативни учинак супституције. Слично је и у примерима:

– Сви се бојимо *жандарма*. *Они* у наше село долазе из једног другог свијета, отуд иза брда БЋ КДН 31; – Сви ми, па већ и они најмањи, знамо *за рат*. *Он* је расплакао многе жене, везао им црне мараме, прориједио стоку и људе БЋ КДН 31; – *Стрица Ницу* напастили смо као три досадна подневна обада. *Он* је радио нешто у њиви па се није особито ни бранио БЋ КДН 45; – Читавог тог дана ја сам се осјећао у школи изванредно свечано, па сам на одмору нестрпљиво трчао према башти да видим *стрица*. *Он* ми се чинио као неки драг познаник БЋ КДН 133; – И сљедећих дана *за стрица Ницу* нађе се посла код школе. Ни *он* вам не би знао казати је ли га то учитељица звала БЋ КДН 138; – И *Бука* су, онако слаба и немоћна, извели на скуп. *Он* је само шутио и слушао шта други говоре ПК Ј 89; – После овога требало је још извршити Фирмилијаново *посвећење*. Оно није извршено ни у Скопљу..., ни у Солуну СЈ Обр 258.

в) У примерима које наводимо ниже однос је обрнут; супститут је у номинативу, а реч која га замењује у зависном падежу (исп. и први пример под а):

– Поред њега пролазе *неки војници*. Међу њима угледа опет дебело и доброћудно и подсмешљиво лице онога са црвеним крстом на руци ИА Ћупр 140; – Знао сам ја да *та будала* неће ни живе ни мртве с миром пустити. Нека *му* је бог у помоћи ИА Ћупр 135; – Ипак, упркос ратној слави и убојној спреми, *дошњак* је са собом носио нешто дјечачки весело, понесено и устрептало. Кад год си се нашао поред *њега*, очекивао си да ће ти иза првог брежуљка доћи мио гост БЋ КДН 5; – Попнеш се до неког забаченог кућерка уздигнутог у висока брда, кадли тамо – стигло *име Николија* прије тебе. Не смета *њему* ни бујицом изгледана стаза, ни вратоломна стрњика БЋ КДН 16; – Од наше старе трешње најзад је на врху остала само *зелена ђуба*, попрскана црвенилом. У *њој* су, неуморно, жагорили врапци БЋ КДН 47; – Она се још поиздиже на прсте да му поправи чвор на марами и пред самим носом стрица Нице сину малим, заобљеним и бљештавим грудима, тако да *стриц* за тренутак утрну и обневидје. Запахну *га* мирис млада здрава створења БЋ КДН 136; – У нашем далеком комшилuku, код својих ујака, живјела је дјевојчица сирота, *ђаво и по од цуретка*. Отац *јој* умро, мати се преудала БЋ КДН 159–160; – *Мрзуда* упрти рубине и поље на перило. Нешто *јој* се стеже око срца кад изиђе с бременим из зграде ПК Ј 25; – *Јуре* поблиједи. Мале пругасте очи заводнише, и чело *му* се набра. Шубара *му* испаде из руку ПК Ј 46; – Високо, танковијасто, *дивљасто чељаде*, ћути. Тврда једрина затегла сваки крајичак бијеле, влажне кошуље на *њој* ПК Ј 54; – *Вида* је сва уздрхтала. Топла, влажна румен облила *јој* образе ПК Ј 59.

г) Није редак случај да се супститут и супституент нађу обоје у зависној позицији, и у косом падежу, обично сваки свом:

– Двојица већ држе *хоцу*, који се много и не брани. Везују *му* руке на леђима ИА Ћупр 136; – За њима је јахала група од шест официра *са пуковником* на челу. На *њему* су

били сви погледи ИА Ћупр 149; – Од свега осталог човјек би се некако и бранио, али дедер ти изиђи на крај *с њесмом!* Никад ти не знаш право шта је у њој лаж, а шта истина БЋ КДН 8; – Пјевали смо и ми, дјеца, *о том чика Пери*, а ја сам *га* очекивао сваког дана да се појави оним путем из села Поткалиња. Није *га*, богами, никако било да утоли моју радозналост БЋ КДН 33; – Пази *ти* кад радиш *с Ницом*. Немој да опет нађете некакве Римљане па да *вас* поведу дјевери БЋ КДН 156.

Последњи пример је специфичан утолико што супституентска реч семантички заступа две супститутске: заменицу у номинативу 'ти' и именицу у инструменталу 'Ницом'. Збирна супституција није ни иначе необична појава, и свакако сем што отвара асоцијативне везе са супституисаним речима, она их истовремено повезује у глобалну структуру: има функцију кондензатора (Симић и Јовановић 2002: 242).

д) Једном се именица нашла у вокативу, а заменица у косом падежу, једном, а други пут у номинативу:

– Ево ти, *главоњица*. Кад *ти* се матер сладила штокуда по туђим кукурузима, можеш и *ти* БЋ КДН 18.

4. Сада нам се ваља сетити како заправо функционишу заменичке речи, и шта је то анафорска функција, о којој смо већ понешто рекли. Примећујемо, наиме, да је супституција код ових примера, и поред све разноврсности, ипак подвргнута једној строгој закономерности, то јест: заменик увек следи за замењеном речју, тј. супституент следи за супститутом (главоњица – ти), и упућујући на исти садржај; супституентска реч је у ствари постцедент, и подсећа увек на свој антецедент као обавезно постојећу чињеницу. Антецедент је обавезна форма, доминанта, или семантичко језгро целе ове спрегнуте двојне конструкције; а заменица супсумптив, постцедент, споредан упућивач на исти онај податак који је назван именичком речју, или идентификован неком другом речју. Ова се анафоричка функција може дефинисати као отварање двојких асоцијативних веза: (а) ванлингвистичких према садржају супституисане речи, (б) лингвистичких према самој тој речи. Ако је прва функција заменичке речи идентификацијска, са семантичким дејством, друга, анафоричка, има чисто демонстративни карактер, а учинак јој је – синтаксичко повезивање речи, а тиме и конструкција у којима су употребљене.

5. И поред таквог функционалног оптерећења, лична заменица није увек неопходан елеменат текста: може се изоставити. Али изостављивост није случајна, она је лингвистички регулисана. Заменица, хоћемо рећи, није слободно употребљива или одбацива, већ у српском језику влада закономерност изостављања, тј. позициона ограниченост слободне употребе, те *mutatis mutandis* и трансформацијске могућности изостављања. Да бисмо увидели ту закономерност, послужићемо се једним већ навођеним примером. Он је гласио: – *У ствари та хроника није била ни опширна ни опасна. За пет-шест година, откад је мудерис води, она је испунила свега четири странице једне мале свеске.* – Већ смо утврдили двоструку замену номиналне јединице прономиналном – једном је супституент у облику номинатива и у функцији реченичног субјекта (*она је испунила...*); дуги пут у акузативу, и има службу

објекта (*откад је мудерис води*). Покушаћемо да изоставимо заменичку реч из једне и друге позиције, па ћемо видети какав је резултат: (а) – ...*За пет-шест година, откад мудерис води, она је испунила свега четири странице једне мале свеске*; (б) – ...*За пет-шест година, откад је мудерис води, испунила је свега четири странице једне мале свеске*. – Прва трансформација није успела, јер је добијена конструкција 'непотпуна': податак о објекту остао је необјављен, а био је потребан. Друга је замена успела: конструкција је и даље потпуна, пошто и глаголска реч – иако само индиректно, граматичким обликом – упућује на носиоца радње 'испуњавања'. Можемо закључити да је изостављивост заменице ствар контекста: прави или ближи објекат углавном је обавезан члан конструкције јер је условљен 'непотпуношћу' прелазног глагола. Субјекат, међутим, није структурно условљен, већ евентуалним комуникативним потребама.

а) Ова се дистрибуцијска особеност личне заменице – тј. њена изостављивост уколико није синтаксички блокирана – може многоструко потврдити грађом:

– *Авдага Османагић* није више силазио у касабу. Издахнуо је те исте зиме, загушен кашљем, не проговоривши никад ни с ким ниједне речи о јаду због кога је умирао ИА Ћупр 125; – *То је био млад, ситан и блед човек*, мрких кадифастих очију тужна погледа. Био је неизрециво бојажљив и ћутљив ИА Ћупр 146; – *Млади рабин* је премирао од страха. Није имао снаге да одува дим од себе него му се дуго још ковитлао кроз бркове и браду ИА Ћупр 147; – *Мулазим и поп Никола* се снађоше први. Закључише да су 'законоше' извршиле своју дужност и да им сад не остаје друго до да иду својим кућама ИА Ћупр 151; – О томе *Лујо* будан сања. Час види како је *Јаблан* пао, како уободен издише; час, опет, како је надбо Рудоњу ПК Ј 14; – Заиста је *Јуре* уредно и по закону вршио своју службу. Кад би затекао марву у зијану, истјерао би је мирно, без галаме ПК Ј 41; – Наједанпут снажно духну вјетар, разби маглу на све стране, и преда мном се, у мутној, дрхтавој свјетлости, указаше крда оваца, говеда, и *гомиле чобана* с накукуљеним црним хаљинама. *Сједјели* су око ватара поврх којих се млитаво, изнемогло повијаше црно прамење растрганог дима ПК Ј 52; – И *Вук* се диже, доби снагу, као да се препороди. У кошуљи, гологлав и распојас, блијед као смрт и испијен као каква авет изиђе у народ ПК Ј 91; – Он је био досељеник из Лике као и половина становника нашег села, а шта је *Личанину* торбу на леђа па преко 'баре' у Америку. Украде само неку ситницу, овна или јаре, побије се гдјегод или се наљути на неког у кући због печена кромпира и – ево ти га – јавља се за годину-две из Америке БЋ КДН 9; – *Аустријски жандари* као да се више склањају од Руса него што их траже. Забринуте су и невесели БЋ КДН 30; – Промичем између њих радознало, без бојазни, и не знам шта бих с тако големим играчкама. Откинуле су се, кренуле и више никог не слушају БЋ КДН 30; – *Дјед Раде*, богами, није ни сјутрадан био лијен, устао је прије зоре, упрегао коње и отпирио у варош. Добио је цемент и још успут измаио у гвожђари кутију коломати БЋ КДН 64; – И таман би требало да још за то сазнају они докони и поспрдљиви *Козињани*. Растелалиће и разгласити у три парохије, па нећеш жив остати БЋ КДН 97–98; – *Илија* је бенастији од сваке краве па опет иде. Још се напије ко мајка па само забације ону своју дрвењачу БЋ КДН 126.

Свуда би у наведеним примерима неексплицирана заменица имала облик номинатива и функцију субјекта реченице: – *Авдага Османагић није више силазио у касабу. Издахнуо је он // Он је издахнуо те исте зиме...*; – *То је био млад, ситан и блед човек, мрких кадифастих очију тужна погледа. Био је он // Он је био неизрециво бојажљив и ћутљив*; – *Млади рабин је премирао од страха. Није он // Он није имао снаге да одува дим од себе...* – Свуда је

уведена реч у ствари сувишна. Стога су трансформацијске варијанте стилски активне – и обележавају погоршање у односу на полазну. Стилски је неутралнија варијанта са субјектом на почетку (друга од две дате трансформацијске могућности), али 'он' у њој више бode очи као плеонастични елеменат.

б) Лична заменица, дакле, у служби субјекта конгруенцијских реченичних структура – како нешто више рекосмо, – није синтаксички, ако није лексички неопходан елеменат дискурзије. То ће се на свој начин показати у следећим примерима:

– Сваке вечери, откад су настале врућине, до неко доба ноћи напаса *Лујо Јаблана*. Пази *га* као очи у глави. Два пута *га* на недјељу соли. И ужину с њиме полови. Воли он *Јаблана*, јер је *Јаблан* најјачи бак у цијелој околици ПК Ј 13; – *Лујо* се поноси. Остале говедаре и њихове бакове поношљиво презире. Усред гробља смио би он ноћити, кад је *Јаблан* с њиме ПК Ј 13.

Заменица је употребљена не у следећем исказу, већ једно или два места даље. У оба случаја ред речи показује да ју је писац узео као стилски активно средство, али ни као стилски неутрални члан конструкције не би била сувишна, исп. трансформисане варијанте: – *Сваке вечери, откад су настале врућине, до неко доба ноћи напаса Лујо Јаблана. Пази га као очи у глави. Два пута га на недјељу соли. И ужину с њиме полови. Он воли Јаблана, јер је Јаблан најјачи бак у цијелој околици; – Лујо се поноси. Остале говедаре и њихове бакове поношљиво презире. Он би усред гробља смио ноћити, кад је Јаблан с њиме.*

Друга је ствар што би и форме без употребљене заменице биле синтаксички потпуно легитимне. Нас занима сада легитимност форми са употребљеном заменицом, која је такође ван сумње. Закључујемо да се потреба за заменицом, или поновљеном именицом, јавља на оном одстојању на којем почиње слабити осећај за тематско јединство дискурса. Правило које одавде следи доста је јасно: репетиција номиналних јединица, или њихова прономинална супституција, неопходна је као средство за одржање тематског јединства текста или дискурса. Анафоричка функција овде је постављена на исти план са семантичком асоцијативношћу поновљених јединица. И једно и друго имају улогу одржања семантичког континуитета излагања, као и тематског јединства текста.

6. Не само личне, него и друге, посебно демонстративне заменице, могу се наћи у улози семантичког организатора текста или дискурса, испољавајући такође анафорску асоцијативност.

1) Прво ћемо навести конструкције са именски и придевски употребљеним демонстративима:

– Како да *му* вјерујеш? Не хода *тај* више по рођеној мајници земљи БЋ КДН 24; – Тога последијеподнева иза оних скалина изишло је у свијет једно *сироче*. На први поглед *то* је остао онај исти малишан који се тамо завукао БЋ КДН 42; – Кафа, шта је у нашој кући *кафа*? *То* је чест и подворење којим госта дочекује домаћица БЋ КДН 15;

– Туђи цар положио руку на њих и туђа вера завладала. *То* излази јасно из ових крупних речи и нејасних порука ИА Ћупр 139; – За целу касабу и за сав срез он је оличење српске цркве и свега онога што народ назива и сматра хришћанством. И више од *тога*,

свет у њему гледа српског свештеника и старешину уопште ИА Ћупр 143; – Знало се да он пише хронику најважнијих догађаја у касаби. И *то* му је код грађана стварало глас ученог и изузетног човека ИА Ћупр 146; – Свега је било, али жене, у свом лику, нису се никад задржавале ни седеле на капији, ни хришћанске ни, поготово, муслиманске. Сад се и *то* променило ИА Ћупр 164; – Стрица Ницу први пут су оженили кад му је било једва шеснаест година. Све је *то*, канда, било против његове воље БЋ КДН 6; – Замисли кад цар цара мазне вилама по испреплетеној златној круни! Звони *то*, брате, их! БЋ КДН 27; – Стриц Ницо, онако незлобив и добродушан, био је душу дао за то да се од њега и преко њега дозна све што ти драго о сеоском животу. *То* је мала учитељица осјетила БЋ КДН 135.

Примери нам нису особито репрезентативни што се тиче лексичке стране заменичких речи: у скоро свима је употребљена заменица 'то'. Нисмо све најпрецизније ни маркирали, јер би то тражило да истакнемо много више речи него што смо учинили. Али поделили смо их ипак у две групе, и то по једној особености која је врло важна, а која ће се показати кад их упоредимо.

(а) У првом примеру заменица 'тај' идентификатор је истог садржаја као и лична заменица у облику датива 'му' из претходног исказа, што значи да се преко ове даље ослања на претходни контекст, реализујући своју анафоричку функцију. У другом и трећем примеру заменица 'то' има функцију супституента именице 'сироче', односно 'кафа', из претходног исказа. Анафоричност је слична по природи као код личне заменице.

(б) У другој групи примера, међутим, заменица 'то' друкчије успоставља везу са исказом који јој претходи. Ту смо особеност већ сусрели при прегледу парентетичке анафоризације, али ћемо је још једном помно размотрити. Не може се, како смо већ рекли, издвојити посебна називна реч на коју се 'то' ослања, већ се она односи на целину исказа, на његов садржај као глобално јединство. Помније ћемо разгледати неке примере ради прецизног увида: – *Туђи цар положио руку на њих и туђа вера завладала. То излази јасно из ових крупних речи и нејасних порука;* – *За целу касабу и за сав срез он је оличење српске цркве и свега онога што народ назива и сматра хришћанством. И више од тога, свет у њему гледа српског свештеника и старешину уопште;* – *Знало се да он пише хронику најважнијих догађаја у касаби. И то му је код грађана стварало глас ученог и изузетног човека;* – *Свега је било, али жене, у свом лику, нису се никад задржавале ни седеле на капији, ни хришћанске ни, поготово, муслиманске. Сад се и то променило.* – У последњем примеру: што се променило, јесте целина онога описаног претходним исказом: неизлазак жена на капију да тамо стоје или седе. Што је стварало мудерису добар глас, било је сазнање да пише хронику. Више од онога што се описује потоњим – јесте оно што је описано у претходном исказу. Што се може закључити из крупних речи на плакатима освајачевим, јесте оно што је садржано у претходном исказу тог примера као целини, или – уколико има реченичну (моноклаузалну) форму – бар његовог предикативног језгра (код поликлаузалних конструкција по правилу су обухваћена сва предикатска језгра, ако су релевантна са гледишта анафоризације).

Заменица овде нема само анафорску функцију, већ и неку другу коју нам ваља некако описати и дефинисати. Пре свега, наше аналитичке фор-

мулације тешко су се дале уобличити без исте те заменице коју описујемо, што значи да су циркуларне. Али и поред тога дају нешто за наш увид у природу односа о којима говоримо: садржај претходног исказа или смо сажели именицом (‘неизлазак’, ‘сазнање’), или заменицом ‘оно’. У њих се улива значење доминантних речи, а то су у полазним формама углавном лични глаголски облици у предикату. Дакле, вербална перспектива сигнификације денотата у полазним формама замењена је номиналном, као прво; и друго: садржај је глобализован, занемарена је рашчлањеност тематике, и сведена у јединствен тематски оквир. Рећи ћемо да је извршена супстантивизација и тематска глобализација садржаја претходног исказа.

2) Чести су у оваквој функцији и заменички прилози:

– Због тога очевог ‘да’, које је веже исто као и оно њено ‘не’, мораће изаћи пред кадију са Мустајбеговим сином... Али *исто тако* зна, и исто тако добро и сигурно, да после тога не може њена нога ступити у Незуке ИА Ћупр 122; – У мешмеи је пред кадијом обављено венчање. *Тако* је одржана реч којом је Авдага дао своју кћер за Мустајбегова сина. Затим је мала поворка кренула пут Незука ИА Ћупр 124; – Изгледа као да се играју. *Тако* су неразумљиви и неозбиљни у очима света сви ти њихови послови ИА Ћупр 156; – Кад им је већ до рата, требало би цареve извести на какву ледину, сваком у шаке по једне виле и нек се туку па ко надјача. *Тако* би људи сиромаси остали на миру БЋ КДН 27; – Ето, још ћемо дочекати да нам и жандари пред кућу дођу, а због чега! *Тако* ти је то кад Ћопићи окрену продавати своје псе БЋ КДН 100; – Охлади се јадна жена од главе до ножних прстију: није богме шала кад се такве ријечи одваљују. *Тако* само говоре људи кад се одмећу од сваког реда БЋ КДН 142;

– Половином августа Аустријанци су ушли у Сарајево. Мало *затим* била се несрећна битка на Гласинцу ИА Ћупр 131; – Наравно, ми нит знамо имена царева нити знамо чији су, гледамо брошић више задивљено него ли завидљиво, али једног дана сазнајемо да је један од царева Турчин. *Тада* већ привирујемо у брошић пажљиво БЋ КДН 31; – Дођу тако неке године и с њима невоље и напасти невидовне којима се нико није надао. Удара се *онда* у звона наопако... БЋ КДН 115;

– Али у кућама, и то не само турским него и српским, није се ништа мењало. *Ту* се живело, радило и забављало по старом начину ИА Ћупр 156; – Мало ко од грађана одлази на капију, јер је увек пуна војника. *Ту* седе, певају на разним језицима, шале се ИА Ћупр 155; – ...и даље настави да задиркује све док стричева кола не заронише у буквик. *Ту*, у прастарој мудрој тишини, расплину се стричев гнев БЋ КДН 16; – Да докинем ту магло-виту збрку, јурим у поље, међу чобане. *Тамо* је све чисто, отворено и сунчано БЋ КДН 30; – Па заборављајући на пријекор који је добио, он је настављао, живо, занимљиво, да нам описује поход јазавчеве породице на кукурузе. Био је *ту* и тата јазавца, стара искусна лоповчина БЋ КДН 121; – Они још не слушају туђих разговора, па с у увијек негдје око куће, откривају непознат свијет гдје се вјечито нешто лепрша, плъуска и трчи. *Одатле* се само долива БЋ КДН 104.

(а) Двоструко ‘исто тако’ у потоњем исказу првог примера квалификује предикат реченице, глагол у презенту ‘зна’. Али то не чини приписујући му сопствени садржај, већ упућујући на предикат ‘мора’ у реченици из претходног исказа. Тако овај заменички прилог остварује своју анафорску функцију, и тако утиче на зближавање двају исказа. У другом примеру исти прилог ‘тако’ описује начин вршења радње предиката реченице у којој је употребљен: *одржана је реч*. Но о начину не извештава сам, већ опет упућујући на претходни исказ, и реченични предикат у њему: *обављено је венчање*. Слично је и у трећем примеру, с тим што се сада прилог ‘тако’

позива на целу једну реченицу из претходног исказа: *као да се играју*. Овде описана анафоричност има и једну посебну улогу коју смо описали у поглављу о конексији и конекторима као специфичан начин успостављања везе међу исказним формама (Симић и Јовановић 2002: 224).

(б) Прилог 'затим' у другом примеру из исте групе: – *Затим је мала поворка кренула пут Незука* – инсистира на времену вршења радње предиката *кренула је*. Он то опет не чини по себи, већ у ослонцу на полазни исказ, први у овом примеру, и предикат 'обављено је', извештавајући да се предикат којем време одређује – реализује после онога на који се ослања: ...*обављено је – затим је кренула...* Исто то значење, и на исти начин остварено, има прилог 'затим' и у примеру из друге групе: *ушли су Аустријанци – затим је била битка*. По сличном начелу временски су одређени предикати прилозима 'тада' и 'онда' у следећа два примера, али не по сукцесији међу предикатима, него по истовремености, што одговара прилошком значењу прилошких речи. Опет препознајемо и конексиону функцију прилога.

(в) Прилог 'одатле' одредба је места где почиње реализација глагола у предикату 'долива се'. Али ни он ту функцију не обавља по себи, већ у ослонцу на место вршења радње предиката 'су око куће' из одговарајуће реченице претходног исказа. На сличан начин функционише прилог 'тада' из следећег издвојеног примера, с тим што наглашава истовременост реализације предиката који временски одређује и онога на који се ослања.

(г) Прилози 'тамо' и 'ту' из последње две групе примера функционишу као претходно описани, једина је разлика у томе што је предмет квалификовања није временска блискост него идентитет: *јурим у поље – тамо је све исто; у кућама се није мењало – тамо се живело*.

Већ смо у прегледу парентетичких конструкција утврдили природу анафорике наведених речи: оне заправо квалификују један исказ у ослонцу на други, и тако између њих успостављају везу, а истовремено и семантичку хијерархију међу њима (по правилу је исказ којем припадају оквалификован као спореднији, у односу на онај на који реч упућује: – *Половином августа Аустријанци су ушли у Сарајево. Мало затим била се несрећна битка на Гласинцу*. – Обрт 'мало затим' не само да утврђује временски след догађаја, него потоњу радњу приказује као споредни факат, временски одмерен према претходној као тематском стожеру и временском изходишту. Таква је функција заменичких речи свакако синтаксички релевантна, и већ је потврђена као везна, конективна.

3) Посебан, и врло занимљив случај представљају супституције какве смо нашли у следећим примерима, и у којима је супституент присвојна заменица:

– *Аустријанци су прилазили полако. Њихове* предстраже су са друге обале угледале пред каравансерајем поред моста она два топа ИА Ћупр 137; – И у *non-Николином* животу била је једна сенка. *Његов* брак је остао без деце ИА Ћупр 144; – *Мудерис* није био мање уплашен. Сва *његова* речитост и цело достојанство ученог човека напустили су га јутрос одједном ИА Ћупр 147; – Ово је *дијете* одрасло. Оно је *његова* старевина ПК Ј 23; – Дошла је и кнежева *Драгиња*. *Њезина* жута дјевојачка марама украшена је уском траком БЂ КДН 37; – Негдје далеко, иза девет брда, иза девет ријека, расте на бријегу усамљено *дрво*. У *његовим* гранама савила гнијездо чаробна птица БЂ КДН 39.

Присвојна заменица образована према личној обавља своју анафорску функцију – тиме и функцију повезивања двају исказа – исто тако добро као остале наведене заменичке речи. Она то, међутим, чини на специфичан начин: – *Аустријанци су прилазили полако. Њихове предстраже су са друге обале угледале...* – Заменица 'њихове' упућује на именску реч 'Аустријанци' утврђујући припадност 'предстража' њима. Посесија је овде подлога за успостављање везе двају исказа, као што је горе био начин, време или место реализације садржаја.

7. На периферији анафоричких функција, и организацијске улоге у скупу исказа, налазе се речце за изузимање као у примерима:

– Већ сутрадан мост је био оно што је. *Само* је деци из оног нараштаја остала у очима нова и необична слика ИА Ћупр 163; – На стрњишту испод села, у једној забрдици, скупно се Лујо, сав под хаљиницу. *Само* му вири пјегаво лице с крупним, грахорастим очима ПК Ј 13; – Окренеш се – не видиш ништа. *Само* чујеш како ријека уједначено хуји и осјећаш како тешко дише ледена, јесенска ноћ ПК Ј 29; – Зађосмо у маглу. *Само* се још подалеко иза нас види влажан, бљедуњав траг од мутне свјетлости ПКЈ 51; – Све прође и мину. *Само* га још запањује мирисни слатки дах сјећања и успомена на прошле дане ПК Ј 57; – У чистој миришљавој собици дубока тишина. *Само* је тихано претрзава Видино убрзано дисање ПК Ј 60-61;

– Сви га радо слушају, али сви се, увредљиво брзо и лако, тријезне и иза леђа га називају лажовчином. *Једино* ми, дјеца, остајемо непоколебљиво уза њ и опчарано се хватамо за његове приче БЋ КДН 24.

Речју 'само' или 'једино' садржај исказа којем припада изузима се из садржаја претходећег. На тај се начин успоставља веза међу њима: – *Већ сутрадан мост је био оно што је. Само је деци из оног нараштаја остала у очима нова и необична слика.* – Мосту као објекту супротставља се слика бљештаво осветљенога тога истог моста као његов елеменат, као нешто што он изазива у сећању или сл. То је схваћено као део опште представе моста, који се исказом: – *Само је деци из оног нараштаја остала у очима нова и необична слика* – тај део изузима.

8. Врло је значајна једна додатна околност с којом смо се сусрели анализирајући грађу, објашњавали је узгред, али коју нисмо до краја схватили. Сада је време за систематску интерпретацију и дефиницију њену. Овде смо се поново сусрели са конексијом и конекторима³. Вратићемо се стога неким примерима и размотрити их поново са тога додатног гледишта.

(а) У већ анализираном случају (т. 3, под а): – *У ствари та хроника није била ни опширна ни опасна. За пет-шест година, откад је мудерис води, она је испунила свега четири странице једне мале свеске* – анафорску функцију лична заменица у оба случаја остварује као лексичка јединица идентификацијског типа, упућујући из друге перспективе на садржај именице 'хроника'. Односи између прономиналног супституента и номиналног супститута по томе врло живо подсећају на односе у апонираној конструкцији. И тамо и овде спрегнути су контекстни синоними, тј. сигнификатори једнога и ис-

³ О конексији, конјункцији и трансјункцији исп.: Јовановић 2005: 301–319; Јовановић Симић 2015: 1–16.

тог денотата. И овде и тамо један од сигнификатора осећа се као важнији (именички дискриминатор), други мање важан, секундаран (прономинални идентификатор). Разлика ипак постоји, а састоји се у томе што се веза међу сигнификаторима не може сматрати синтаксички релевантном. Стога је неопходно разликовати уже синтаксичку од несинтаксичке или текстовне конекције (исп.: Јовановић Симић и Симић 2015). Ова друга је успостављива пре свега међу посебним исказним структурама, интерсентенцијална је по позицији. Прва је претежно унутарисказна, или интрасентенцијална.

(б) У неанализираном примеру (исп. т. 6, под а): – *Стрица Ницу први пут су оженили кад му је било једва шеснаест година. Све је **то**, када, било против његове воље – обрт 'све то' – као што је показано у сличним случајевима – супститутивну функцију обавља у односу на цео претходни исказ, кондензујући његов садржај на начин који га чини подложним номинирању помоћу једне од саставних речи или њиховог номиналног еквивалента (нпр. овде Ницина рана женидба или сл.). И између тако кондензованог исказа, као супститута, и његовог супституента, формирају се односи као у апонираној конструкцији⁴: Ницина рана женидба – 'то'. Ова условна апозиција омогућује, без сумње, зближавање двају исказа, али не до нивоа синтаксички релевантних интерсентенцијалних односа. Конекција је и овде текстовног типа.*

(в) У примеру (исп. т. 6, под б): – *Негдје далеко, иза девет брда, иза девет ријека, расте на бријегу усамљено дрво. У његовим гранама савила гнијездо чаробна птица* – односи су друкчији, и врло специфични. Значење посесије овде је објашњиво као однос парцијалности према глобалности садржаја (исп.: дрво – његова грана). Отприлике као да је хипероним парцијално супституисан хипонимском јединицом. Сигнификацијска асиметрија подсећа донекле на однос зависне речи према управној у синтагматици (исп. однос атрибута према именици), али не у целини. Можда је боље и овде говорити о апозицији, али асиметричној, познатој само случајевима контекстне кохезије.

(г) Узећемо још пример (т. 8, под а): – *Све прође и мину. Само га још запахњује мирисни слатки дах сјећања и успомена на прошле дане.* – Супротстављеност генералне перспективе парцијалној врло је видна чак и на лексичком плану, где функционишу речи 'све' и 'само'. Видимо да је изузимање у ствари случај хиперонимско-хипонимске везе, али остварене другим средствима, не чистом сигнификацијом, већ апстракцијом њеном као елементом смисла. Битно је да је и овде сигнификацијска еквиваленција, наравно парцијална, основ за тумачење односа међу исказима као посебног типа апозиције: остварује се и даље на текстовном нивоу.

9. Сводећи расправу о прегледаним интеграцијом донекле захваћеним исказним формама закључићемо да постоје врло важна, и каткада за познавање лингвистичке физиономије текста врло значајна начела узајамног повезивања исказних форми која не морају бити чисто синтаксичка по карак-

⁴О апозицији и апонирању исп.: Симић и Јовановић 2002: 227.

теру. Та међуисказна – тематском или интенционалном природом дискурзије условљена начела – сигурно представљају основицу лингвистичких форми повезивања јединица у тексту. Али вањски симптом интерсентенцијалне везе јесте пре свега делимичан лексички идентитет, или лексичко понављање, како смо га ми овде схватили. Он сведочи о делимичном тематском идентитету или преклапању исказних форми. Сем понављања, и управо у сврху његовог избегавања, тематско преклапање може бити обележено лексичком супституцијом – помоћу блискозначница или прономиналних супституената.

Разлика у средствима обележавања семантичког преклапања омогућава варијацију и стилску промоцију неких интегративних конструкција захваћених семантичком хомогенизацијом.

4. Интегративни спојеви (2): везничка међуисказна конекција и интерсентенцијална колокација

1. Већ смо у више случајева утврдили интензивну узајамност исказних форми. Од свих је најјачи утисак у том правцу оставила секвенца у којој за питањем следи одговор. Поново ћемо се вратити тим секвенцама, и размотрићемо следеће две групе примера:

– Шта је било између Авдаге Османагића и Мустајбега Хамзића, како је Мустајбег затражио Фату за свога јединца Наила и како му је преки и честољубиви Авдага дао девојку? *То никад нико неће знати* ИА Ћупр 119; – Зашто је то тако? *Нит ја сам знам, нит ми се пита кога* БЂ КДН 37; – Куда ћу? *Не знам ни сама* ПК Ј 54;

– Како и на који начин, *то никад нисам сазнао* БЂ КДН 11–12; – Кроз душу му струји слатка, неодољива чежња. За чим – *ни сам не зна* ПК Ј 59.

Подвукли смо одговоре да бисмо их лако распознали. Видимо да их има два типа по саставу – једни су са заменицом 'то', други без ње; једни су одвојени од питања међуисказном, или како смо је друкчије назвали – интерсентенцијалном паузом, графијски обележеном помоћу упитника у претходећем, и великог слова у потоњем исказу; и други унутарисказном или интрасентенцијалном: зарез између формација, мало слово, и без упитника.

(а) Демонстратив 'то', са својом анафоричком асоцијативном моћи, значи важно појачање узајамности питања и одговора у првом овде наведеном примеру. Примећујемо још једну особеност овога примера: питање одржава своју упитну, значи узлазну тонску линију, иако структурни тип којем припада то не захтева. Занемаримо ли је, тада и пауза нема више исти карактер, а оба исказа знатно се приближавају један другоме: – *Шта је било између Авдаге Османагића и Мустајбега Хамзића, како је Мустајбег затражио Фату за свога јединца Наила и како му је преки и честољубиви Авдага дао девојку, то никад нико неће знати.* – Умањена пауза није више довољна да обезбеди изговорну аутономију оба исказа, и они на неки начин бивају стављени у јединствен оквир: обухваћени јединственим тонским луком. Тај лук, и поред паузе, оцртава се тако што први исказ добија полуузлазни тон

својствен нпр. незавршеној конструкцији обележеној тротачком, а други се прилагођава томе преузимајући улогу завршног дела секвенце. Али ова структурна прерада није, наравно, ни потпуна ни чврсто постављена, па и изговор стегнуте конструкције није ни довољно одређен ни стабилан. И заиста: разлика између полазне и верзије добијене трансформацијом у нашем примеру није ни практично јасно оцртана, нити лингвистички лако објашњива. Најбоље је говорити о прелазним формама између синтаксички повезаних и дискретних исказних секвенци. За сада остављамо по страни улогу примарно упитних форми, тј. ознака упитности, у новим условима. Занимаће нас искључиво могућност изговорног приближавања исказних јединица, и њиховог укључења у заједнички скупни исказни комплекс. Ту ћемо појаву назвати термином колокација.

(б) Зачудо, иако немају анафоричког појачивача узајамности, и следећа два примера из прве групе понашају се на исти начин, тј. допуштају прераду у моносентенцијалну структуру: – *Зашто је то тако, нит ја сам знам, нит ми се пита кога*; – *Куда ћу, не знам ни сама*.

(в) Колокација форми није само ствар експеримента, већ је и нормални процес у тексту, одн. дискурсу. Сведочанство пружају примери друге групе, које смо ексцерпирали управо у изговорно обједињеној форми: – *Како и на који начин, то никад нисам сазнао*; – *Кроз душу му струји слатка, неодољива чежња. За чим – ни сам не зна*. – Унутарисказни односи могу се обратном трансформацијом такође преиначити у међуисказне: – *Како и на који начин? То никад нисам сазнао*; – *Кроз душу му струји слатка, неодољива чежња. За чим? – Ни сам не зна*.

(г) Последњи пример разликује се од осталих интерпункцијски утолико што је на месту које нас занима и у сраслој верзији постављена црта, која упозорава на нешто израженију паузу него што је може сугерирати запета. Ми смо црту у реконструисаној форми намерно задржали, али то вероватно није неопходно, јер и верзија без црте упућује на прелом интонације и дубоку паузу која услед тога настаје: – *За чим? Ни сам не зна*. – Осећамо да уклањање црте није изазвало ништа посебно у могућој фонијској репродукцији. Друкчије је у полазној, тј. стегнутој форми: – *За чим, ни сам не зна*. – Замена црте зарезом повезана је са осетним померањем у прозодијској представи посматране конструкције.

2. Све су ово, наравно, познате ствари, и о њима не би овде ни требало дуже говорити да није једнога додатног момента који нас у овој расправи посебно занима.

2.1. Наиме, две верзије изговорног, тј. тоналитетског обједињавања исказа – она са зарезом и она са цртом – нису једна и иста форма, већ две различите. Оне сведоче о различитим могућностима, и различитим ступњевима приближавања колоцираних форми. Конструкције са зарезом показују виши ступањ сраслости од оних са цртом. Говорићемо стога о два ступња колокације, о простом примицању, концентрацији сентеницијалних структура, које сада добијају вид сентентоида, – и стезању, или *атракцији*.

2.2. Потребна нам је још једна напомена о врстама колокације, али она се тиче размештаја колоката. Према свему што смо говорили о колокацији (Симић и Јовановић 2002: 265), излази да они следе један за другим. Ваља нам, поред тога, говорити о уметању колоката – о колокативној парентези, или боље о парентетичкој колокацији, на једној страни; и о адитивној – о додавању једног колоката другоме. У овом раду говорићемо само о адитивној колокацији.

3. Као што видимо, приметљив на тексту, и на први поглед примарни скуп дистинкција између примакнутих и стегнутих конструкција – јесте интерпункција. У току анализе стећи ћемо нешто прецизнији увид и у улогу интерпункцијских ознака, и у типологију ових појава. За почетак расправе ипак је добро кад се за ослонац могу узети лако уочљиви параметри. Зато ћемо ми анализу и започети разврставши грађу према интерпункцијским одликама секвенци. На једној страни, у оквиру 'примакнутих' секвенци, обрадићемо оне код којих су поред црте употребљени двотачка тачка са запетом и црта. У оквиру 'стегнутих' – секвенце обележене запетом.

4. Ваља нам унапред указати на једну интересантну појаву која прати све фазе хомогенизације: сентентоиди на свим ступњевима примицања, стежања и даљих интегративних процеса, праћени су – одн. боље речено: омогућени су или условљени – истим оним семантичким и структурним појавама које смо утврдили на међуисказним, односно интерсентенцијалним релацијама: а то су понављање, прономинализација и редукција, на вањском плану, те изосигнификативност, косигнификативност, хомосигнификативност, односно имплицативност, експланативност итд. – на унутрашњем. Време да објаснимо мање познате термине којима ћемо се у даљој анализи често служити.

(а) Изосигнификативност јесте однос речи, описних структура или исказа који упућују на различите садржаје из исте семантичке сфере. Такви су нпр. временски адвербијали у следећим узастопним исказима: – *Борис рано устаје, али се ретко кад појављује из куће пре дванаест.* – Прилог 'рано' и предлошко-бројевна секвенца 'пре дванаест' показују време, али сваки за себе, независно од онога другог.

(б) Косигнификативност је однос речи, описних конструкција или исказних форми које упућују на суседне садржаје, тј. на делове неког заједничког денотата, као нпр. у стиховима Б. Радичевића: – *Глава клону, лице потавнило, / Боловање око ми попило.* – Речи 'глава', 'лице' и 'око' елементи су људског организма. Косигнификатори описују тај организам у болесном стању, упућујући на његове делове по неком реду.

(в) Хомосигнификацијски однос постоји међу речима, описним структурама или исказним формама када упућују на исти денотат, али не делећи га, већ обухватајући га заједнички, по правилу сваки из свог угла посматрања: – *Пера је заљубљен – он само прича о Мирјани.* – Факат Перине заинтересованости за Мирјану описан је два пута, али оба пута са различитих гледишта: једном се упућује на његове осећаје, а други пут на говорну активност преко које се осећаји испољавају. Посебни случајеви хомосигни-

фикативности јесу хомотемпоралност (истовременост), хомолокалност (истомесност) и сл.

(г) Посебан случај хомосигнификације јесте и хиперсигнификација и хипосигнификација. Настаје између две речи, описне структуре или исказне форме када једна описује неки садржај у целини, а друга његов ужи део: – *Мирјана је сва процветала: очи јој сијају од среће, а радост избија из сваког покрета.* – Друге две јединице упућују на појединости из круга факата описаних првом у целини. Друге две су хипонимски сигнификатори, а прва хиперонимски.

(д) Из ове серије употребљавамо још један термин контингентност. – Можемо рећи: то је општа ознака свих врста семантички конвергентних форми, свих оних које долазе у међуоднос на основу идентитета, суседства или било какве кореспондентности тематских садржаја. Употребљавамо га кад није од важности, или није лако прецизније одредити тип семантичке везе међу речима, описним структурама или исказима.

(ђ) Још је код нас могуће срести и термин хетеросигнификативност: ознаку за разнозначне јединице, када је на то потребно скренути пажњу. Овде спадају такође и блискосзначнице, јер су и оне заправо разнозначне.

5. Закључак о међуисказној узајамности

1. Заиста се у анализи показало да оно што се дешава на међупростору између самосталних исказних форми не само да по значају превазилази границе оказионалног, већ и по структурној и комуникативној функцији има карактер високе лингвистичке регуларности. И још више: тек пратећи те појаве, и трудећи се да их разумемо и теоријски објаснимо – ми постајемо свесни законитости које владају на унутарисказном плану: многи процеси са интерсентенцијалног преносе се на интрасентенцијални ниво, и развијају се даље у међуконструкцијске, као и међуклаузалне процесе.

2. Процеси међуисказне хомогенизације, према томе, јесу закономерна лингвистичка појава. Они се јављају у различитим видовима, имају карактер ступњевите развојне линије са узлазним еволуцијским током. Пратили смо их од почетног стадијума чисто семантичких и смисаоних узајамности до прилично унапредовале структурне хомогенизованости: од простих међуисказних односа до унутарисказних релација међу сегментима који га као сентентоидне форме чине.

а) Семантичка узајамност, узета по себи, јавља се у више категорија, и те се категорије на овај или онај начин понављају на различитим ступњевима структурне хомогенизације. Три су темељна типа што смо их могли издвојити и посматрати у анализи грађе: (аа) Први је тип полисентенцијалних структура које описују блиске тематске садржаје, имају контингентне денотате, или и неке заједничке елементе денотата. (аб) Други је ступањ извесна изговорна сраслост исказних форми која сведочи о њиховом приближавању

– колокацији. Изговорна сраслост испољава се у обједињавању интонацијских кривуља у једну мање–више континуирану. Искazi губе самосталност и постају на неки начин чланови једнога и истог: постају сентентоиди. (ав) Колокацију смо објаснили као двостепену појаву. (1) Први степен је окарактерисан као лабавија веза, интерпункцијски обележена двотачком, тачком и зарезом, или каткада цртом, а изговорно нешто дубљом паузом међу сегментима. (2) Други је степен обележен вишим јединством интонације, а интерпункцијски зарезом међу сегментима.

б) Приближавање исказних форми условљено је не примарно говорним, већ семантичким моментима. Говорни долазе као последица. Семантичке односе који на то утичу објаснили смо такође на неки начин као ступњевиту појаву. Приказаћемо је у обрнутој хијерархији. (ба) Први, највиши ступањ јесте хомосигнификативност, то јест 'синонимност': – две и више форми на различите начине описују исти тематски садржај, и повезане су као 'парафразне', као узајамно апониране конструкције, као опис и његово објашњење, као конкретни опис и апстрактна интерпретација итд. (бб) Други тип је у ствари посебан случај 'хомосигнификативности'. Ради се о могућности 'хиперсигнификативног' упућивања на тематски садржај као целину, и његову 'хипосигнификативну' парцелацију по начелу 'контингенције'. 'Хиперсигнанс', дакле, обухвата целину садржаја, 'сигнатума', док га 'хипосигнанси' деле и као целина образују 'синонимну' структуру у односу на њега. (бв) Трећи је тип однос 'косигнификативности' – две или више форми парцелишу један и исти денотат, и сигнификују свака свој део. (бг) Трећи тип налазимо код тзв. 'изосигнификативних' кореспонденција: форме описују дистинктне садржаје из једне и исте семантичке сфере – предметност, временске односе, простор, апстрактне сигнификате различитих врста итд. (бд) Сви наведени типови, опште узев, јесу случајеви међуисказне или међусентенцијалне тематске 'контингентности' – искази парцелишу стварност и описују делове на овај или онај начин. Сем просторне везе, помоћу које је најбоље представљена предметна целовитост теме, или суседство, сродност тематских садржаја, овде спадају временска и узрочно-последична, имплицативна веза међу елементима, посматрана у свим својим видовима и појавним формама.

в) Што се тиче структурне интеграције, видели смо да се она јавља тек на вишим ступњевима семантичког зближавања, и то у више појавних облика. (ва) Понављање форми може бити схваћено, и стварно се узима као основица узајамности исказних форми. Понављање само може бити вишеструко – од стварне појаве истог лексичког облика у два или више исказа, преко облички варираних лексема, творбених варијаната итд., па даље преко хомонима и сличних појава, до паронимски кореспондентних форми које и не морају имати заједничких семантичких елемената или додирних тачака, већ остају на нивоу фололошких кореспонденција. (вб) Понављање је често фактор стилског оптерећења текста, па уместо истих лексичких јединица долазе различите, које по различитим линијама упућују на исти садржај: ту су издвојени, прво, прономинални, и друго апозицијски супституенти.

Други имају карактер и функцију синонимних назива, а први – анафорских упућивача. Анафорика је врло интересантна појава у језику, и то не само по себи, тј. по томе што може послужити као основа за конекциону спрегу међу јединицама, већ и по томе што често изазива и супротну осетљивост супституисане јединице према супституентској – катафоричку функцију речи.

3. Анафорици – пре свега демонстративи, али и други различити заменички функциви – имају дакле способност упућивања на речи које супституишу, и успостављања узајамности с њима. Али из тога узајамног односа анафорских и катафорских јединица извире нешто ново: успостављање структурних контаката, па чак и творбеног сливања с њима. Тако створене конструкције и лексичке јединице заправо у себи обједињују две функције: катафорску и анафорску. Такве речи које владају способношћу истовременог упућивања и према претходећем (анафорски), и према потоњем контексту (катафорски) јесу праве релационе речи – везници.

4. Порекло везника, и њихове првобитне облике – ми дакле видимо у конекторима; а конектори су еволуцијски повезани са деиктичким речима и њиховом анафоричком и катафоричком асоцијативношћу. Присуство везника, са своје стране, говори о вишој фази хомогенизацијских процеса од оних које ми овде пратимо: односно о специјалној структурираности вишечлане форме – о фразној структури.

ИЗВОРИ

- БЂ Кдн 1964:** Бранко Топић, *Крава са дрвеном ногом*, Београд: Народна књига.
ИА Ћупр 1963: Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Београд: Просвета.
ПК Ј 1961: Петар Кочић, *Јаблан и друге приповијетке*, Београд: Народна књига.
СЈ Обр 1991: Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, св. 1–2, Београд: БИГЗ.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1999:** Александар Белић, *Општа лингвистика*, Београд: Завод за уџбенике.
Витгенштајн 1978: L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, Sarajevo: Svjetlost.
Јакобсон 1966: Роман Јакобсон, *Лингвистика и поетика*, Београд: Нолит.
Јовановић 2005: Јелена Јовановић, „Конексија и конјункција – два типа везничких функција”, *Српски језик*, X, 301–319.
Јовановић Симић 2015: Јелена Јовановић Симић, „О ’конјунктиву’ и ’трансјунктиву’”, *Наш језик*, XLVI, 1–16.
Јовановић Симић / Симић 2015: Јелена Јовановић Симић и Радоје Симић, *Вербатологија*, Београд: Јасен.

Симић 1998: Радоје Симић (ред.), *Правописни приручник српскога књижевног језика*, Београд: НДСЈ.

Симић 2001: Радоје Симић, *Опита стилситика*, Београд: НДСЈ.

Симић/Јовановић 2002: Радоје Симић и Јелена Јовановић, *Српска синтакса*, св. I–II/III–IV, Београд: НДСЈ и Јасен.

Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, св. I–II, Београд: Научна књига.

Jelena R. Jovanović Simić

ABOUT INTERIASISCAL CONVERGENCE AND HOMOGENIZATION OF SPEECH FROM
SYNTHESIS AND VERBATOLOGICAL GLORIA

Summary

At the border of structural and communicative syntax there is a whole series of questions about the nature and function of linguistic structures that, on the other hand, are communicatively individualized formations, and on the other hand, textual integratives – ie. the minimum unit of text structure construction. From this aspect, we will work in front of the reader (relying on the *Serbian syntax* – Simic and Jovanovic 2002), on some examples, to consider some relationships among independent statements in the speech series, to those who can not in any way be regarded as merged or integrated into a single form. By the way: under the convergence in this paper we mean the approaching of units at the semantic level, which can be marked by constructive reciprocity and pronounced unification, but it does not have to.

Key words: text, statement, attraction, homogenization